

ҚОРАМОЛЛАРНИНГ ТЕЙЛЕРИОЗИ

Джумамуратов Арслан Баймуратович

Ветеринария фанлар намзоди доцент

Онгарбаев Юнус Амангелди улы

3-курс ветеринария медицинаси йўналиши талабаси

Қарақолпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологияси институти

Аннотация

Изыскание лечебных средств и методы профилактики тейлерииоза крупного рогатого скота изучение распространение тейлерииоза крупного рогатого скота в Каракалпакстане, усовершенствование методов диагностики. лечение и меры борьбы с ними .

Аннотация

Тейлерииоз ири шохли қора молларнинг қассалигин Қороқолпоқстанда динамикасин урганиш,ва қассаликка қарши ветеринариялик дори дармонларнинг фармакологик хусусиятлари,тейлерииоз қассалигининг олдин олиш,ва инновациялик емлаш учун янги чет елда чиқарилган протозой қассалигин олдин олиш препаратларининг фармодинамикаси, ва чора тадбирларин ишлаб чиқиш.

Қалит сўзлар: Тейлерииоз, *Theileria annulata*, *H. anatolicum* ва *H. detritum* каналар, Паразитемия, Миграция, микроскопия раздавленная капля, арахноэнтомология,приготовление первичных мазков, пунктат от лимфоузлов.

Тейлерииоз - қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг трансмиссив касалликларидан бири бўлиб, пигментсиз содда паразитлар - *Theileria* авлодига қирувчи *Theileria annulata* орқали қўзғатилади. Касаллик одатда ўткир оқимда кечади. Касалланган қорамолларда тана ҳароратининг 41-42°C гача қўтарилиши, лимфа безларининг 3-4, гоҳида 5-6 баробар катталашуви, юрак қон томир ва овқат ҳазм қилиш тизими фаолиятининг бузилиши, интоксикация, шиллиқ пардаларида анемия, сариқлик ҳолатларининг юз бериши кузатилади. Касалликни қўзғатувчиси лимфа безлари, паренхиматоз органлар ва қоннинг шакли элементларида ривожланади. Касаллик қўзғатувчилари ҳасталанган ёки касал бўлиб ўтган молларни *Ixodidae* каналарининг (личинка ёки нимфа босқичи) чақиши натижасида инвазияни ўзига қабул қилади. Уларнинг келгуси нимфа ёки имаго босқичида соғ молларни қонини сўриш вақтида инвазияни ўтказиш йўли билан касаллик қўзғатилади.

Тейлериознинг эпизоотологияси. Тейлериоз қўзғатувчиларини тарқатувчи *H.anatolicum* ва *H.detrutum* каналар бор жойда касаллик тарқалган. Тейлериознинг келиб чиқиши ва унинг ривожланиши учун ўзаро узвий боғлиқ бўлган қўйидаги эпизоотик омиллар мавжуд бўлиши лозим:

1. Касаллик қўзғатувчиларини тарқатувчи *H.anatolicum* ва *H.detrutum* каналар; 2. Паразит ташувчи ҳайвонлар (касал ёки касал бўлиб ўтган моллар); 3. Касалликка мойил ҳайвонлар. Юқорида келтирилган омиллар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, улар мавжуд бўлгандагина тейлериоз келиб чиқиши ва тарқалиши мумкин. Касаллик қўзғатувчиларини тарқатувчи каналар ҳамда уларни ташувчи моллар бўлмаган жойларда касаллик пайдо бўлмайди. Жаҳоннинг атоқли протозоолог олимлари С. Н. Никольский, (1933-1937); А.А.Марков, Е.Е.Кальмиков, (1935); А.В.Богородицкий, (1939) ё; В.Н.Салеев, 1945 лар томонидан пироплазмидозларнинг ҳудудий классификацияси жорий қилинган. Шу классификацияга мувофиқ барча ҳудудлар эпизоотологик нуқтаи назардан 4 тоифага бўлинади: **1.** Касалликдан ҳоли ҳудудлар; **2.** Хавфли ҳудудлар; **3.** Энзоотик ҳудудлар. **4.** Латент ҳудудлар. **Касалликдан ҳоли ҳудудларда** - каналарнинг ривожланиши учун макро ва микроклим бўлмаганлиги сабабли касаллик қўзғатувчиларини тарқатувчи каналар бўлмайди. **Хавфли ҳудудларда** - Каналарнинг ривожланиши учун макро ва микроклим мавжуд бўлганлиги сабабли, касаллик қўзғатувчиларини тарқатувчи каналар бор, аммо паразит ташувчи моллар йўқ, бу ҳолат аксинча бўлиши ҳам мумкин, яъни паразит ташувчи моллар бору бироқ касаллик тарқатувчи каналар йўқ бўлиши мумкин. Энзоотик ҳудудлар - Бундай жойларда касаллик қўзғатувчи паразитларни тарқатувчи каналар, уларни ташувчи моллар (касал бўлиб ўтган моллар) ва касалликка мойил ҳайвонлар мавжуд бўлиши керак. Бундай ҳудудларда маълум бир миқдорда ҳар йили тейлериоз кузатилади. Тейлериоздан ҳоли бўлмаган бундай ҳудудларда энзоотик ҳолат узоқ вақт ичида сақланиб қолади. **Латент ҳудудлар** - Бундай ҳудудларда маълум миқдорда касаллик тарқатувчи каналар, касалликка мойил моллар ва касаллик қўзғатувчи паразитлар мавжуд бўлади. Ана шу ҳудудларда одатда моллар касалланади. Ёши катта абориген моллар тейлериоз билан касалланмайди, чунки ёши катта молларнинг ҳар йили каналар билан зарарланиши (реинвазия) эвазига қайта касалланишдан сақланади.

Клиник белгилари. *Th. annulata* қўзғатувчилари чақирадиган қорамолларнинг тейлериоз касаллиги ўткир оқимда кечади. Касаллик лимфа тугунларнинг 2-3, гоҳида 4-5 барабар катталашуви ва уларни

пайпаслаганда оғрикни сезувчанлиги, тана ҳароратининг юқори даражада бўлиши (41-420C гача кўтарилиши) юрак қон-томир, асаб, овқат ҳазм қилиш системаларининг бузилиши, анемия ва захарланиш ҳамда ўта даражада ориқлаб кетиш белгилари билан намоён бўлади. Бундан ташқари касалликка учраган молларнинг 90 фоизигача нобуд бўлади. Яширин давр давомийлиги молнинг умумий аҳволига кананинг тури, қўзғатувчиларнинг вирулентлиги ва жойлардаги иқлим, зоогигиеник шароитларга боғлиқдир. Касал молларнинг тана ҳарорати кўтарилиши биланок, периферик қон томирларидан олинган қон суртмаларида тейлериянинг эритроцитар (гаметоцит) шаклини топиш мумкин. Касаллик бошланишда конъюктива, бурун бўшлиғи ва қин шиллиқ пардаларида гиперемия, кейинчалик эса анемия ва сариклик кузатилади. Кўпинча молнинг қовоқлари шишиб, қўз ёши оқади ва у қизил рангда бўлади. Шундай қўз ёшлардан тайёрланган суртмалардан тейлериянинг шизогонал босқичини топиш мумкин. Конъюктива ва қин шиллиқ пардаларида қон қуйилишлар юз беради, оғир ҳолатда елин териси, талоқ ва орқа тешик (анус) атрофида ҳам қон қуйилишлар пайдо бўлади, терида тошқин юз беради. Юрак уриши тезлашади ва у бир дақиқада 130-140 тага етади. Кўпинча бўйин венасининг уриш ҳаракати (пульси) кўриниб туради. Нафас олиш қисқа, юзаки ва бир дақиқада 40-50 тагача тезлашади. Йўтал куруқ ва қисқа бўлади. Умумий ҳолсизланиш юз беради, иштаҳа ва кавш қайтариш сустлашади ёки умуман йўқолади, жунлари ҳурпайиб қолади. Ичакларнинг ҳаракати аввал кучаяди, натижада ичи кетади, кейинчалик эса ҳаракати сусайиб атония пайдо бўлади, натижада ич қотиш кузатилади. Тезаги куруқ ва шиллиқ моддалар билан аралаш бўлади. Сийдик ажратиш кийинлашади. Сийдик қисқа ва одатдагидан кўра қуюқроқ ва қизғишроқ бўлади. Сигирлар сутини камайтиради ёки умуман сут бермай қўяди, бўғоз сигирлар бола ташлайди. Елка, орқа оёқ мушаклари қалтирайди. Қовурғалари кўриниб қолади. Мол оёқларини кенг ёзиб туради ёки бошини ён томонга буриб, бўйнини чўзиб ётади. Ташқи муҳит таъсирига эътиборсиз бўлади, тери сезгирлиги ва рефлекс пасаяди ёки умуман йўқолади. Шундан 4-6 кун ўтгандан сўнг тана ҳарорати бирдан пасайиб кетади, натижада мол нобуд бўлади.

Касаллик даигностикаси. Ветеринария врачлари томонидан тейлериозга диагноз қўйиш учун касалликнинг ривожланишини кузатиш билан бир вақтда, хўжаликдаги эпизоотик ҳолатни, клиник белгилари ва паталогоанатомик ўзгаришлар таҳлил қилинади: Шунингдек, лимфатик тугунларни, талоқ ва жигардан пунктатлар ҳамда периферик қон томирларидан суртмалар олиб, микроскопик текширишлар ўтказилади.

Мана шундай комплекс эпизоотологик маълумотлар, клиник белгилар, патологоанатомик ўзгаришлар ҳамда микроскопик текширишлар натижасига қараб диагноз (ташхис) қўйиш тўғри деб ҳисобланади.

Даволаш. Тейлериоз билан касалланган молларни даволаш учун аввало, уларни салқин, тинч ва осойишта жойга ўтказиш лозим. Уларнинг кундалик озуқа рационига енгил ҳазм бўладиган озиқ-овқатлардан, янги ўрилган кўк ўт, майдаланган лавлаги, эндигина соғилган сут, айрон киритилиши ва омухта емдан атала пишириб бериш лозим.

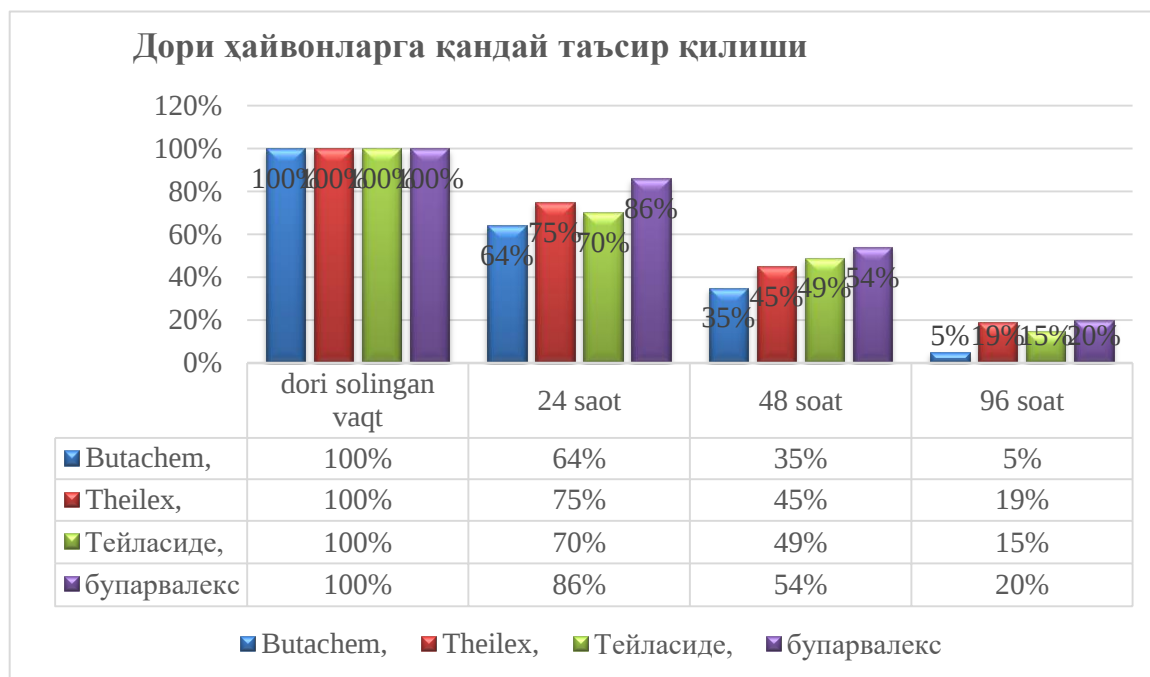
Тейлериозни даволашда тейлерияларнинг шизогонал босқичига таъсир қилувчи ва шу билан бир вақтда гаметацитар шаклига таъсир қилувчи патогенетик препаратларни комплекс равишда қўллаш алоҳида эътиборга лойиқ.

Қорамоларни тейлериоздан даволашда Собик иттифоқ даврида беренил, сульфантрол, гемоспоридин, АБП, диамидин, бигумал узбикарб ва бошқа препаратларни комплексда қўллаш ҳамда шу билан бир вақтда симптоматик воситаларни ҳам қўллаш усуллари ишлаб чиқилган ва улар ветеринария амалиётига жорий қилинган. Аммо, у усуллар вақт ўтганлиги сабабли ва юртимизда ишлаб чиқарилмаслиги сабабли ҳозирда ўз кучини йўқотган. Юқорида келтирилган даволаш усуллари қўллашда кўпчилик препаратларни ишлаб чиқарилмаётганлиги ва уларни юртимиз ветеринария амалиётида йўқлиги сабабли ҳозирги кунда рақобатсимон ва замон талабларига жавоб берувчи такомиллашган усуллар ишлаб чиқилди ва улар қўйидагилардан иборат.

№	Қайердан даволанган сигирлар	Сигирлар сони	Дори номи ва миқдори	Қанча вақт ичида ишлатиш
1	Хўжайли тумани	3	Theilex 5.0 ml	48 соат
2	Беруний тумани	5	Тейласиде 5.0 ml	48 соат
3	Кегейли тумани	1	Butachem 5.0 ml	48 соат
4	Нукус тумани	3	Бупарвалекс 5.0 ml	48 соат

Саудия Арабистон, Эрон, Голландия ва бошқа Яқин Шарқ давлатларида ишлаб чиқарилган Butachem, Theilex, Тейласиде, юртимизда ишлаб чиқарилган бупарвалекс ва таркибида бупарваквон сақловчи башқа препаратларни биридан тейлериоз билан касалланган молни 100 кг. т.в. га 5,0 мл. дан 48 соат оралиғида 2 марта қўллаш тавсия қилинади. Симптоматик препаратлардан кофеин-бензоат натрийнинг 20% лик

эритмасидан молнинг териси остига 15-20 мл., 300-500 мл. физиологик эритма ва глюкозанинг 5% лик эритмасидан 300-400 мл. микдорида вена

кон томирига, гемопозни кучайтирувчи препаратларни бирдан молнинг 100 кг. тирик вазнига 20 мл. дан ва витамин В12 препаратидан 500 мкг. микдорида мушаги орасига қўллаш тавсия этилади.

Биз ўрганган туманлардаги касалликга чалинган хайвонларда ҳар қайси туманга турли дори-дормон бериб кўрдик. Жумладан Қарақолпоғистон Республикаси Хўжайли туманидаги 3 касал хайвонга Тхеилех дорисини қўлладик, Беруний туманидаги 5 та касалланган хойвонга бўлса Тейласиде дори препаратини қўлладик. Кегейли ва Нукус туманидаги касалланган хайвонларга бўлса Бутачем, Бупарвалекс дори препаратларини қўлладик. Бу касал хайвонларга қўлланган дорилар ичидан Бутачем дори препарати ўз самарасини кўрсади. Бунда Бутачем дориси билан даволанган хайвонлар бошида текширилганда уларда 100% касаллик аниқланди. Шундан сўнг емлаш вақтида хайвонлардан 24,48,96 соат вақт оралиғида қонларидан намуна олиниб текширилиб турди. Намуналар текширилган вақтда яни 24 соатдан кейин хайвоннинг қонида 64% паразитлар топилди. Кейинги яни 48 соатдан сўнг бўлса бу кўрсаткич 35% тушганини кўрдик. Сўнгга 96 соатдан кейин бу кўрсаткич 5 % тушди. Бу бўлса касалланган хайвонларни соғайди деб ҳисобласак бўлади. Бошқа дори препаратлар ҳам касалланган хайвонларни доволашда яхши таъсир кўрасати лекин улар узок вақт давомида емланиши керак.

Олдини олиш (профилактикаси). Тейлериознинг профилактикаси хайвонлар организмни касалликка қарши табиий чидамлилик

қобилиятини оширишга асосланган махсус тадбирларни ишлаб чиқариш, касаллик қўзғатувчиларини тарқатувчи каналарга қарши курашиш ва молларнинг тейлериялар билан зарарланиш йўллари бартараф қилишга қаратилган бўлиши керак. Ушбу тадбирлар касалликка қарши кимёпрофилактика ва иммунизация қилишга асосланади. Ветеринария врачлари тейлериоздан ҳоли бўлмаган фермер хўжалигида хўжалик раҳбари билан биргаликда эпизоотик ҳолатни инобатга олган ҳолда фермер хўжалигидаги чорвачиликни ривожлантириш режасига ўзининг тейлериозга қарши чора-тадбирларини ҳам киритади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гафуров А.Г., Э.К.Шмунк, И.Жураев // Тейлериоз кон паразитар касаллиги ва унга қарши кураш чоралари Брошюра. – Зарафшон нашриёти. 1993. – 30 б
2. Гафуров А.Г. Тейлериоз // Ж.Ветеринария. – №: 3- 1996. С.17-18
3. Гафуров А.Г. Тейлериоз ва унга қарши кураш чоралари // Ж.Узбекистон кишлок хўжалиги. 1997. - №: 4, - С.58-59
4. Тимофеев Ю.А., Гафуров А.Г., Каримов Б.А. Тейлериоз крупного рогатого скота и регуляция паразитарных системы. // Ж.Цитология. 1992. Т.34. – С.152
5. Турсунов М.Т., Кулдошев О.Ў., Расулов Ў. Тейлериоз ёки қармоқлар тейлериоз касаллигини даволаш ва бу касалликнинг олдини олиш усуллари // Узбекистон кишлок хўжалиги журнали. Тошкент 1995. – N: 6
6. Турсунов М.Т., Кулдошев О.Ў., Саттаров Ў. Қармоқлар тейлериоз касаллигини даволаш // Труды УзНИИВ Ўзбекистон шароитида кишлок хўжалик ҳайвонлари касалликларининг олдини олиш ва уларга қарши курашиш чоралари. – Тошкент, 1994. – 102- 103 бет.